

“Toplum Gemisi” Hadisinin Sübut Ve Anlama Çalışması

Mustafa IŞIK*

Özet: İslam dininin en önemli kaynağı Kur’an, ikinci kaynağı ise Hz. Peygamber’in hadis/sünnetidir. Hadis kelimesi ‘haber’ anlamında da kullanılmaktadır. ‘Muhabirliğin anahtarı’ kabul edilen 5N1K’nın (Ne? Ne zaman? Nerede? Nasıl? Neden? Kim?) hadislerin sübutu ve anlaşılmasında kullanılabileceği düşünülmektedir.

Hadis usûlünde ‘ferd’ olarak bilinen, birkaç kuşakta tek kişi tarafından rivâyet edilen bir hadis çeşidi bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in, toplumu gemi yolcularına benzeten sembolik bir hadisi vardır. Ferd hadis olması yüzünden sıhhati sorunlu olup bu rivayetin epistemolojik değerinin de sorgulanması gerekmektedir. Yolcuları toplum katmanlarına göre sınıflandıran, yöneticiye kaptan sorumluluğu yükleyen bu hadis metninin sağlamlığının tesbiti ve metninin daha iyi anlaşılabilmesi için metne 5N1K soruları yöneltilerek geri bildirimler alınmaya çalışılmıştır.

Toplumsal bir varlık olan insanın birlikte yaşarken uyması gereken hak ve özgürlüklerinin bir sınırı vardır. Bu sınırların belirlenmesinde yine bu sınıfların davranışlarının belirleyiciliği mevcuttur. Toplum gemisinin denizde yol alırken birilerinin ‘kendine ait yerden’ gemide delik açma girişimine karşın diğer yolcuların tepkisi önem arz etmektedir. Sosyolojik yapısı olan bu hadis metni, her zaman ve zeminde güncel önemini korumaktadır.

Makalede 5N1K tekniğinden hareketle bu hadis metninin sübût ve anlama çalışması yapılmış; geri bildirimler alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hadis, haber, anlama, 5N1K, eğitim.

Abstract: Certainty and understanding study of 'social ship' hadith The most important source of Islam religion is Koran and the second source is hadith/sunnah. The word hadith is used to mean 'news' as well. 5W1H, which is accepted as the 'key of being a correspondent', (what, when, where, how, why, who?) is thought to be used in the certainty and understanding of the hadiths.

There is a hadith type that is known as the 'ferd' in hadith manner and related by a single person in several generations. There is a symbolic hadith of the Profit resembling the society to the passengers of a ship. Since ferd is a hadith, its truth is problematic and epistemological value of this hearsay must

---

* Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafa38isik@gmail.com

be questioned. For determining the reliability of this hadith text, which classifies the passengers according to the society layers and giving the executive the responsibility of captain, and for its text to be understood better, 5W1H questions have been directed to the text and feedbacks are received.

There is a limit of the rights and liberties that people need to comply with as being a social entity. There is again the determination of the behaviors in the determination of these limits. For the attempt of making a hole in the ship from the 'place belonging to them' as the social ship travels in the sea, the reaction of other passengers is important. This hadith text which has a sociological structure, reserves its current significance always and in any ground.

Certainty and understanding study of this hadith text has been made by starting from 5W1H technique in the article; and feedbacks have been received.

Key Words: Hadith, news, understanding, 5W1H, education.

Giriş

İslam dininin en önemli kaynaklarından biri Hz. Peygamber'in (s) sünnetidir. Günümüz insanının, çağlar öncesinden gelen Hz. Peygamber'in (s) söz ve davranışlarını anlaması, anlamlandırması önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bazı çalışmalarda, hadis/sünneti anlamamanın sadece hadis ilmi tarafından ve sadece klasik hadis kültürüne/literatürüne dayanarak yerine getirilebilecek bir iş olmadığı; hadis/sünnetin kapsadığı alanlarla ilgili çağdaş disiplinler ile hadis ilmi arasında ortaklaşa çalışmaların başlatılması gerektiği ileri sürülmektedir.¹

Hadis kelimesi sözlükte, sonradan meydana gelen, hâdis, söz ve haber anlamlarında kullanılır. Bu kelimedenden türeyen fiiller de bir hâdiseyi haber vermek anlamına gelmektedir.² Hadisin 'haber' anlamı esas olarak 5N1K tekniği uygulanmak istenilmektedir. İletişim fakültelerinde ders olarak okutulan 5N1K, haberin yapısını ortaya koyan ve anlatılması/anlaşılmasına katkıları sağlayan bir tekniktir. Bu yüzden 5N1K'nın hadislerin analiz edilmesinde ve anlaşılmasında kullanılabileceği düşünülmektedir.

2. 5N1K

5N1K: Habercilik (gazete&TV) terimi olup haberin öğelerini oluşturan 'Ne? Ne zaman? Nerede? Nasıl? Neden? Kim?' tarafından söylendi sorularını

---

¹ M. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1993, s. 126-128; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000; Nihat Yatkin, *Hadisi Anlamada Yöntem*, İstanbul, 2013, s. 19.

² İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, [t.y.], II/131.

içerir. İngilizce Five Ws³ olarak ifade edilmektedir. İletişim Fakültelerinde ders olarak okutulan 5N1K prensibinin bu sorularına “Muhabirliğin beş anahtarı”⁴ denir.

5N1K, İletişim fakültelerinde kullanılan markalaşmış sorulardır. Hatta bunlara ‘Günümüzde İletişim Fakültelerinde ve bazı habercilik kitaplarında kaynağı belirten ‘nereden’ unsuru da eklenerek 6N1K olarak kullanılmakta’ olduğu belirtilmektedir.⁵

İlgili hadisin ilk yüzyıllarda, hangi kaynaklarda geçtiğini ‘Haberin kaynağı nedir? Bu haber nereden alındı?’ başlığı altında verilecektir. Hadis metninin “haber” olarak kabul edildiği bu çalışmada, 5N1K tekniğinin hadis metinlerini anlamada nasıl kullanılacağı, Nu‘man b. Beşîr’in (ö.64/684) hadisi üzerinde denenmiştir.

Hadis şerhlerine göz attığımızda bu sorulardan her birinin dağınık bir şekilde hadis metinlerine sorulduğunu görmekteyiz. Burada ise bütün sorular bir metne aynı anda sorulmaktadır. Ayrıca son metodoloji çalışmalarında başka soruların da sorulması önerilmektedir. Bundan sonra haber konusuna geçebiliriz.

3. Haber/Hadis

Hadis Usûlü eserlerine baktığımızda, genelde hadise “haber ve eser” denildiğini görmekteyiz. İbn Hacer (ö.852/1448) haber ve hadis arasındaki farkı belirtirken “bu mesleğin bilginlerine göre, haber hadisle eş anlamlıdır”⁶ der. Suyûfî (ö.911/1505) de haberi hadisle eş anlamlı gördüğü gibi hadisi “merfû’, mevkûf ve maktû haberleri içine alır”⁷ şeklinde açıklar. Yine hadis rivâyet lafızlarından biri de (اخبرني/اخبرنا)=‘Bana/bize haber verdi’ demektir. Yani rivâyet edilen şeyin mahiyeti, haberdir.

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Five_Ws (erişim tarihi:13.06.2016)

⁴ Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, Ankara, 1994, s. 138, 181; Cristopher Browne, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. Öykü Coşkun, Ankara, 2001, s. 117; A. Rıdvan Bülbül, *Yazılı Anlatım ve Yazı Türleri*, Ankara, 2000, s. 62.

⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/5n_1k (erişim tarihi:13.06.2016).

⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhethü’ n-Nazar Fi Tavdihi Nuhbeti’l-Fiker Fi Mustalahi Ehli’l-Eser*, thk. A. b. Dayfullah, Riyad, 1422, s. 36, 195; Ayrıca bkz. Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1976, I/7; Subhî es-Salih, s. 7; Nureddin Itr, *Menhecü’ n-Nakd fi Ulûmi’l-Hadis*, Daru’l-Fikr, Dimaşk,1985, s. 85; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul, 2013, s. 42.

⁷ Celaleddin Suyûfî, *Tedribü’ r-Râvî fi Şerhi Takribi’ n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar M. el-Faryabî, Daru Taybe, Medine, 1959, I/29.

Allah Elçisi'nin (s) toplumu gemi yolcularına benzeten, temsili anlatım içeren bir haber bulunmaktadır. Biz bunu kısaca "*toplum gemisi*" adıyla tanımlamak istiyoruz. Gazete&TV haberciliğinde yazılmış bir habere yöneltilen soruları, hadis metninin sübutu ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için bu metne sormak durumundayız.

Bu hadis, ulaşabildiğimiz yazılı kaynaklarda, ilk olarak Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/797) *Müsned*'inde geçmektedir: A'meş'in (ö.148/765) rivâyetine göre, Şa'bî (ö.104/722) Nu'man b. Beşîr'in minberde şöyle dediğini işitmiştir: *Ey insanlar! Kötülük yapmak isteyenlere engel olunuz. Allah Elçisi'nden (s) duydum; buyurdu ki: "Bir grup insan, denizde bir gemiye bindiler. Yerlerini kur'a çekerek belirlediler; her birine bir yer düştü. Onlardan biri baltayı alıp yerini delmeye başladı. 'Ne yapıyorsunuz?!' diye sordular. 'Yerimde, istediğim şeyi yapıyorum!' dedi. Ona engel olurlarsa, kendileri kurtuldukları gibi onu da kurtarırlar. Kendi başına bırakırlarsa, o da gemidekiler de boğulurlar. Helak olmadan önce aşağılık adamlarınıza mani olunuz."*⁸

Ulaşılan ilk kaynak olarak yazılan bu metnin farklı rivâyetleri 'Ne Dedi?' sorusu kapsamında incelenecektir.

3.1. Kim Söyledi/Buyurdu?

Hadiste ana kaynak Hz. Peygamber'in kendisidir. Onun sözünü bize aktaran/haber veren kişi sahâbîdir. Türk-İslam geleneğine uyularak bu soru 'Kim söyledi' yerine 'Kim buyurdu?' şeklinde sorulmuştur.

Bu metni, edebiyatçı Câhız (ö.255/869) İbn Mübârek'den gelen bir hadis olarak kaydeder.⁹

İbn Abdırabbih'de (ö.328/940) Hz. Ömer'in hutbesi olarak geçer: *Ey İnsanlar! Gizli olsun açık olsun, Allah'tan sakının. İyilikle emredin; kötülüğü engelleyin. Gemi yolcuları gibi olmayın. Birisi bulunduğu yerden gemiyi delmeye girişti. Öteki yolcular ona mani oldular. O, 'Burası benim yerim, siz ne karışıyorsunuz?!' dedi. Eğer ona engel olurlarsa, o da kendileri de kurtulurlar. Şayet yaptığıyla baş başa bırakırlarsa, o da kendileri de boğulur. Bunu size ders olsun diye söylüyorum. Allah bize ve size merhamet buyursun.*¹⁰

Görüldüğü gibi, edebî özelliği olan bu metin hadis edebiyatı dışındaki eserlerde de geçmektedir. Hz. Ömer'in yine hutbede söylediği niyet hadisinde

⁸ Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, thk. S. Samerraî, Riyad, 1987, s. 81.

⁹ Câhız, Amr b. Bahr Kinanî, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrut, 1423, II/18.

¹⁰ İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *el-İkdü'l-Ferid*, Beyrut, 1404, IV/155.

Allah’ın Elçisi’nden (s) duyduğuna dair açık ifade varken¹¹ bu sözde açık bir ipucu yoktur. Ancak sahabe sözünün mevkuf hadis¹² sayılmasının mantığında bu sözün Hz. Peygamber’den duyulmuş olması veya onun eğitim/öğretimi altında oluşmuş bir kültürün ürünü olması vardır. “Kim söyledi?” sorusunun cevabı olarak, Ömer’in hutbesine göre mevkuf hadis sayılır. “Kim buyurdu?” sorusuna göre de merfu bir hadistir.

Senedlerle gelen bu haberi kimlerin rivayet ettiğine bakalım:

3.2. Kim Haber Verdi?

‘Kim Haber Verdi?’ sorusu ile ilk muhatapların kim olduğu kastedilmektedir. Allah Elçisi’in (s) ilk muhatabları, sahâbedir.

Bu hadis bütün kaynaklarda Nu’mân b. Beşîr tarafından rivâyet edilmiştir. Tek kişinin rivâyeti hadis usulünde ferd hadis¹³ olarak bilinmektedir. Burada olduğu gibi, rivâyette tek kalmanın senedin baş tarafında olması haline ferd-i mutlak¹⁴ denilmektedir. Son dönemlerdeki bazı eserlerde “Hadisin garib/ferd olması, sıhhatına engel değildir”¹⁵ denilmiştir, ancak ravi sayısı esas alındığında ferd olmaktan çıkmaz. Esasen bu subut araştırmasında, yüzyılın getirdiği yeni imkânlar sayesinde, yeni turukunun bulunabileceği ümidi de vardır.

Nu’mân b. Beşîr, “Ensar arasında hicretten sonra doğan ilk çocuk” olarak takdim edilir. Nu’mân, İslamiyet’in ilk yıllarında Müslüman olan bir aile ortamında büyüdü. Babası Beşîr, Rasûlullah’ın kumandanlarından. Yaşının küçüklüğü sebebiyle âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Peygamber’den çok az hadis dinlemiş, bu sebeple hadisleri naklederken, semaa delalet eden lafızlar yerine

---

¹¹ Ebû Davud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Beyrut, thk. M. b. Abdilmuhsin el-Türkî, Dârü'l Ma'rife, I-IV, 1999, I/9; Buhârî, *Sahih*, İstanbul, 1992, Bedu'l-Vahy 1 (I/2); Müslim, *İmâre* 155, (II/1515-1516).

¹² Sahabeden gelen ve Allah Elçisiyle (s) bir ilgi kurulmayan söz, fiil, vb. dir. İbnü's-Salâh, Ebû Amr, Osmân b. Salâhidîn Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh Ulumü'l-Hadis*, thk. N. Itr, Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1986, s. 46; Bkz. Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2010, s. 188; Uğur, M. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 225.

¹³ Selahattin Polat, 'Ferd', DİA, Ankara, 1995, 12/368; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 93; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 76; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 153.

¹⁴ Naim, I/109-110; Subhî es-Salih, s. 190-191; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 93; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 153; Bkz. Aydın, s. 78.

¹⁵ Bkz. Abdulhak b. Seyfeddin Dihlevî, *Mukaddimetü fi Usûli'l-Hadis*, thk. Selman el-Hüseynî el-Nedvî, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1986, s. 76; Emir es-San'anî (ö.1182/1768), *Tavzihü'l-efkâr li-meani Tenkihi'l-enzar*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1366/1947), s. 213.

‘Allah Rasûlü buyurdu ki’ ifadesini kullanmıştır”¹⁶ Bu hadis metninde ise dinlediğine açıkça vurgu yapılmaktadır.

Nu‘man b. Beşîr, yöneticilik yapmış biridir. “Emevî yönetimiyle birlikte çalışan tek Ensarî Nu‘man b. Beşîr, Muaviye’nin komutanlarından olup Hz. Osman’ın kanlı gömleğini Şam’a getiren kişidir. Hz. Ali’nin hilafetine karşı çıkanlar arasında olmakla birlikte, Humus valisi iken de Mervan b. Hakem’in hilafetini tanımayıp Abdullah b. Zübeyr’i desteklediğini açıklamıştır.¹⁷

Nu‘man, Muaviye’nin son zamanlarında Kûfe’ye vali olarak atanmıştır. Nitekim ‘Hz. Hüseyin Kûfe’ye gitmeden önce, durumu öğrenmesi için amcasının oğlu Müslim b. Âkil’i Kûfe’ye gönderdiğinde Nu‘man, Kûfe valisidir. Mülayim bir kişiliğe sahip olan vali, Müslim b. Âkil’in toplantılar düzenleyip taraftar toplamasına kayıtsız kaldığı için Emevî taraftarlarca şikâyet edilir. Hz. Hüseyin’in taraftarı olduğu gerekçesiyle, Yezid tarafından dokuz ay sonra görevinden alınır¹⁸ ve Kûfe şehri, Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad’a devredilir.¹⁹ Muaviye’nin (ö.60/680) ölümünden dokuz ay sonra görevden alındığına göre h. 61 yılı öncesinde bu hâdise gerçekleşmiş olmaktadır. Kaynakların belirttiğine göre, Nu‘man b. Beşîr vali olduğu sırada, Kûfe’deki mescidin minberinden²⁰ bu sözü Allah Rasûlü’nden (s) duyduğunu halka söylemiştir.²¹ Ancak ulaşabildiğimiz kaynaklara göre bize ferd hadis olarak gelmiştir.

Hadisin H. III. Yüzyıl sonuna kadar rivayet senedleri bulunmaktadır. Ferd olan bu hadisin ravileri Abdullah b. Mübârek’ten sonra dağılmakta/çoğalmaktadır. Makale boyutu hepsini burada zikretmemize izin vermediğinden; isnad zincirleri verilmekle birlikte, sadece ilk kaynağın ricali incelenecektir.

¹⁶ İbrahim Hatiboğlu, *Nu‘man b. Beşîr*, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII /233-234.

¹⁷ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul, 2011, III/ 102; II/357; 318; III/ 25; II/282, 285; III/125.

¹⁸ İbrahim Hatiboğlu, *Nu‘man b. Beşîr*, XXXIII/234.

¹⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* III/ 25, 86-87.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, IV/273; Ramehürmüzi, *el-Emsâlü’l-hadis*, Ebû Muhammed b. Hallad, thk. Ahmed A. Temmam, Beyrut 1988, s. 101.

²¹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Uyunü’l-Ahbar*, Beyrut, 1418, II/16; Ebü’ş-Şeyh, Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer İsfahanî, *Kitâbü’l-Emsal fi’l-Hadisi’n-Nebevi*, thk. A. Hamid, Bombay, 1987, s. 400; Ebû Hayyan, Ali b. Muhammed, *el-Besâir ve’z-Zehâir*, thk. V. Kadı, Beyrut, 1988, V/202; Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî, *Kitâbu’l-Emâlî*, derleyen, Muhyiddin b. Ahmed b. Ali b. Velid el-Kureşî, thk. M. Hasen İsmail, Beyrut, 2001, II/379.

3.2. 1- Abdullah b. Mübârek>A'meş> Şâ'bî (Âmir)>Nu'man b. Beşîr²²

3.2. 1.a. Abdullah b. Mübârek (ö.181/797):

Abdullah b. Mübârek, tebeü't-tâbiînin ileri gelenlerinden muhaddis, zâhid ve fakîh olarak tanıtılmaktadır.²³

A'meş, İsmail b. Ebî Halid, İbn Cüreyc, Ma'mer ve Yunus b. Yezid'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden Süfyan b. Uyeyne, Ebû İshak Fezârî, Mu'temir b. Süleyman, Bakıyye b. Velid, Yahya b. Saîd Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Âdem ve Seleme b. Süleyman rivâyet etmişlerdir. Süfyan (es-Sevrî) ve İmam Mâlik'in de aralarında bulunduğu 4 imamdan biri olarak gösterilmiştir. Ahmed b. Hanbel, 'ilim/hadis toplamak için Yemen, Şam, Basra ve Kûfe'ye gittiğini; kendisinden büyük ve küçük kimselerin hadis aldığını söylemiştir. Ebû Hatim 'sika'²⁴ olduğunu belirtmiştir.

İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*'ta²⁵, Kelabazî (ö.398/1008) *Ricâlu Sahihi'l-Buhârî*'de²⁶ İbn Mencuye (ö.428/1036) *Ricâlu Sahihi Müslim*'de²⁷ zikretmiştir.

Ma'mer b. Râşid, Evzâî, A'meş, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Süfyan b. Uyeyne gibi meşhur muhaddislerden hadis okudu. Kendisinden de başta hocaları Ma'mer b. Râşid ve Süfyan es-Sevrî olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Yahyâ b. Maîn, İshak b. Râhûye gibi hadis ilminin önde gelen imamları hadis rivâyet etmiştir.²⁸

Hadis râvilerini çok iyi bildiği ve hadis ilminin özü sayılan fıkhu'l-hadîsin önde gelen âlimlerinden biri²⁹ olduğu için, rivâyet ettiği hadisler bu açıdan ayrı bir değer taşır.³⁰

²² Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, s. 81.

²³ Raşid Küçük, 'Abdullah b. Mübârek', DİA, İstanbul, 1988, I/ 122.

²⁴ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut, [t.y.], Haydarabad: 1952, V/179, 180, 181.

²⁵ İbn Hibbân, Ebû Hâtim, Muhammed b. Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, Haydarabad, 1973, V/521.

²⁶ Kelabazî, *Ricâlu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Leysî, Beyrut, 1987, V/7-8.

²⁷ İbn Mencuye, *Ricâlu Sahihi Müslim*, thk. Abdullah Leysî, Beyrut, 1987, I/389-390.

²⁸ Küçük, I/ 123.

²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V/179; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V/7; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *Meşahiru Ulemai'l-Emsâr*, thk. M. Ali İbrahim, Mansure, 1991, s.309.

³⁰ Küçük, I/ 123.

İlim ve zühdü bir arada yaşamıştır. Süfyan es-Sevrî ve Mâlik fıkhında yoğunlaşmıştır. *Muvatta'* da rivâyeti bulunmaktadır.³¹

Kütübü Sitte müellifleri onun rivâyetlerini hiç tereddüt etmeden eserlerine almışlardır.³²

3.2. 1. b. A'meş= Süleyman b. Mihran (ö.148/765):

A'meş, yani Süleymân b. Mihrân el-Kûfî (ö.148/765) hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbîin nesline mensup âlim³³ olarak takdim edilmektedir. A'meş lakabıyla bilinen Süleyman kıraat, fıkıh ve hadiste âlimdi. Abdullah b. Mes'ud kıraatını okurdu.³⁴ İclî, *Sikât'* ta³⁵ zikretmiş, Kûfe muhaddislerinden olduğunu kaydetmiş ve h. 149 yılında öldüğünü belirtmiştir. İbn Mencuye (ö.428/1036) *Ricâlu Sahihi Müslim'* de³⁶ İbrahim Nehâî'den rivâyet ettiğini kaydetmiştir. Zehebî, İbrahim Nehâî'den rivâyette bulunduğunu, Ebû Hanîfe, Evzâî gibi yaşitlarının kendisinden rivâyette bulunduğunu, kıraat ve hadisteki imamlığına rağmen tedlisle cerh edildiğini söylemektedir. Yine A'meş'in İbn Mesud hadislerini en iyi bilen olduğunu³⁷ belirtmiştir.

Tedlis ile itham edilmesine rağmen rivâyetleri *Kütübü Sitte'* de yer almış bir hadis âlimidir.

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İ. Abbas, Beyrut, 1978, III/32.

³² Küçük, I/ 123.

³³ Uğur, *A'meş*, DİA, Ankara, 1991, III/52.

³⁴ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, thk. M. A. Atâ, Beyrut, 1990, VI/331.

³⁵ İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, *Tarihü's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, 1984, s. 434.

³⁶ İbn Mencuye, I/265.

³⁷ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Ş. el-Arnâvut, 1985, VI/227-228; VI/226; VI/233; Bkz. Uğur, *A'meş*, III/54.

3.2. 1. c. Şa’bî =Âmir b. Şerahîl (ö.104/722):

Şa’bî yani Âmir b. Şerahîl³⁸ Kûfelidir.³⁹ Kendi ifadesine göre, 500 sahâbî görmüştür.⁴⁰ 48 sahâbîyi dinlemiştir.⁴¹ Bu rivâyeti “Nu’man b. Beşîr’denir.⁴² Şa’bî, tabiûnun orta yaşlılarındandır. Kendisinden Eclah, Zekerîyya b. Ebî Zaide, Süleyman el-A’meş, Simak b. Harb ve Mücalid b. Saîd rivâyet etmiştir.⁴³

Abdumelik b. Mervan zamanında Şam’a gelmiştir. Mısır’daki kardeşi Abdulaziz’e elçi olarak göndermiştir.⁴⁴ Zührî, Medine’de Saîd b. Müseyyeb, Kûfe’de Amir el-Şâ’bî, Basra’da Hasan Basrî ve Şam’da Mekhûl’ün dört büyük âlim olduklarını⁴⁵ söylemiştir.

Süfyan b. Uyeyne, Allah Elçisi’nin (s) ashabından, yaşadığı sürece İbn Abbas’ın sonra (tabiûndan) Şa’bî, sonra Süfyanu’s-Sevrî’nin kendi zamanlarında üç büyük âlimi olduklarını belirtmiştir.⁴⁶ Kûfe’de, 104 (722) yılında, 82 yaşında ölmüştür.⁴⁷ *Kütübü Sitte’*de rivâyetleri bulunmaktadır.

Bundan sonraki rivâyetlerde sadece senedleri vermekle yetiniyoruz.

---

³⁸ İbn Sa’d, 6/259-260; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Tarihü’l-Kebir*, Haydarabad, t.y. VI /450-451.

³⁹ Buhârî, *et-Tarihü’l-Kebir*, 6/450; İbn Yunus, Abdurrahman b. Ahmed Sadefi, *Târîhu İbn Yunus*, Beyrut, 2000, II/108.

⁴⁰ Buhârî, *et-Tarihü’l-Kebir*, 6/450-451; Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü’l-Kemal fî Esmâ’ir-Rical*, thk. B. Avvad Ma’ruf, Beyrut, 1980, XIV /34; Kandemir, M. Yaşar, Şa’bî, *Âmir b. Şerâhîl*, DİA, Ankara, 2010, XXXVIII /217.

⁴¹ İclî, II/12.

⁴² İbn Sa’d, VI /259-260.

⁴³ Mizzî, XIV/ 32, 33.

⁴⁴ İbn Yunus, II/108; Kandemir, Şa’bî, XXXVIII /217.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdadî, Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdad*, thk. B. Avvad Maruf, Beyrut, 2002, 14/143.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdadî, 14/143; Mizzî, 14/34.

⁴⁷ Buhârî, *Tarihü’l-Kebir*, VI/450-451; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Tarihü’l-Evsat*, thk. M. İbrâhîm Zayed, Haleb, Kahire, 1977, I/243; İbn Yunus, II/108; ayrıca bkz. Kandemir, Şa’bî, XXXVIII/217-218.

3.2. 2-Humeydî (ö.219/834) >Süfyan>Mücalid> Şâ'bî(Âmir)>Nu'man b. Beşîr.⁴⁸

3.2. 3- Ahmed b. Hanbel (ö.241/855):

a) Abdullah, İbn Hanbel> Ebu Muaviye>A'meş> Şâ'bî (Âmir)>Nu'man⁴⁹

b) Abdullah, İbn Hanbel, Süfyan (b. Uyeyne)>Mücalid> Şâ'bî >Nu'man⁵⁰

Bu rivayet, Humeydî'nin rivayetiyle örtüşmektedir.

3.2. 4- Buhârî (ö.256/870):

a) Ebu Nuaym> Zekeriyya>Âmir (Şâ'bî)>Nu'man⁵¹

b) Ömer b. Hafs>Hafs b. Gıyas>A'meş>Şâ'bî (Âmir)> Nu'man⁵²

3.2.5- İbn Kuteybe (ö.276/889):

Hüseyn b. Hasen Mervezî> İbn Mübârek> Eclah>Şa'bî (Âmir)> Nu'man⁵³

Bu haber/hadis, ulaşabildiğimiz kaynaklara göre, Nu'man'dan başka bir sahâbî tarafından rivâyet edilmemektedir. İlk iki kuşakta tek kişiden rivâyet edilmekte olup daha sonra râvîler çoğalmaktadır. Bu haberin sıhhati, ferd olması nedeniyle, sorunludur. Ancak 'sahih' denilen haberler de kaynaklara güven noktasında, görecelidir.

Tabiûn'dan Simak b. Harb'in (ö.123/740) anlattığına göre Muaviye, Nu'man b. Beşîr'i Kûfe valisi yaptı. Vallahi, dünyada dinlediğim hatiplerin en iyisiydi⁵⁴ demiştir.

Hadisin sadece Nu'man b. Beşîr tarafından rivâyet edilmesini "algıda seçicilik" kavramıyla izah etmek mümkündür. "Dikkatin herhangi bir şeye çevrilererek yalnız ona ilişkin uyarıların algılanmasına, diğer uyarıcılarla az ya da hiç ilgilenilmemesine algının seçiciliği denir." "Algının seçiliğinde iç etmenler, dış etmenlerden daha etkili olur. Mesleğimiz, kişilik özelliklerimiz, özel ilgilerimiz, bazı toplumsal nedenler dikkatimizi çeken iç etmenlerdir. Bir kuş meraklısı ile

⁴⁸ Abdullah b. Zübeyr Humeydî, *el-Müsned*, thk. H. Azamî, Beyrut, 1988, II/408, 409.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, IV/268.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, IV/273.

⁵¹ Buhârî, *Sahih*, Şerike 6 (3/111).

⁵² Buhârî, *Sahih*, Şehadât 30 (3/164).

⁵³ İbn Kuteybe, II/16.

⁵⁴ İbn Sa'd, VI/122-123.

bir maden mühendisi alan gezisine değişik nesnelere aramak için kurulmuş olarak çıkarlar ve gerçekten de değişik nesnelere dikkatlerini çeker.”⁵⁵

Bu hadisin başka sahâbî rivâsine ulaşamaması sadece Numan’ın rivâyet ettiği anlamına gelmez. Nitekim Hz. Ömer’in hutbesinde de geçmektedir. Ayrıca yayınlanmamış yazılı kaynaklar bulunduğu gibi bizim erişemediğimiz kaynaklar da olabilir. ‘Tek kişinin haberi’ olan bu hadisi, Buhârî *Sahih*’ine almaktan çekinmemiştir. Tirmizî, ‘hasen-sahih’ demiştir. Hınnaî (ö.459/1066) ve Sehâvî (ö.902/1497)⁵⁶ gibi hadis imamlarınca ‘sahih’ olduğu belirtilmiştir.

Bizim bu hadisi anlama ve anlatma çabasına girişmemiz de göreceli olarak ‘sahih’ olduğuna kanaat getirdiğimiz içindir. Bu hadisi kimlerin rivâyet ettiğini makale ölçeğinde bu kadar verebildik. Hangi kaynaklarda geçtiği yani tahriri ‘Nereden?’ sorusu kapsamında ayrı bir başlık altında gelecektir.

4. Ne Buyurdu?/Söyledi?

‘Ne buyurdu?’ sorusunun cevabı, ilk muhatap sahâbîlerin ne anlayıp aktardıkları ve sonrakilerin bu sözleri nasıl anladığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ulaşılan ilk kaynak olan Abdullah b. Mübârek hadisi ve Cahız’ın kaydettiği Hz. Ömer’in hutbesi yukarıda geçmişti. Burada Buhârî (ö.256/870) rivâyetlerinden birisi verilecektir:

Allah’ın çizdiği sınırlara dikkat ederek İslam’ı yaşamaya çalışanlarla bu sınırı aşanların durumu bir gemide kura çekerek bazısı yukarıda olan bazısı alt katta yolculuk yapan kimselere benzerler.

Aşağıdakiler su almak için yukarı çıkınca üsttekilerin arasından geçerler. Kendi yerimizden bir delik açıp suyumuzu alsak da gelip geçerken yol arkadaşlarımızı rahatsız etmesek derler.

*Eğer onları yapacaklarıyla baş başa bırakırlarsa, onu da kendilerini de mahvederler. Eğer engel olurlarsa hepsi birden kurtulurlar.*⁵⁷

Şimdi hadisin söylendiği yer konusuna geçebiliriz.

⁵⁵ Leyla Özer, *Liseler İçin Psikoloji*, Ankara, 1992, s. 55, 57; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, s.126; İ. Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1996, s. 94.

⁵⁶ Hınnaî, Hüseyin b. Muammer el-Dımaşkî, *el-Hımaiyyat*, thk. H. Rızk Muhammed, y.y. 2007, II/1091; Sehâvî, Muhammed b. Abdırrahmân, *el-Büldâniyyât*, thk. Hüsam b. Muhammed el-Kattan, Riyad, 2001, s.101.

⁵⁷ Buhârî, *Sahih*, Şerike 6 (3/111).

5. Nerede Buyurdu? /Söyledi?

Nebî'nin (s) bu sözü nerede söylediği konusunda, metin içinde bir mekân bilgisi bulunmamaktadır. İslam'ın yayılmasında merkez üssü Medine olduğu için, Rasûlullah (s) tarafından Medine'de söylediğini hadisin tek sahabî râvîsi Nu'man b. Beşîr'in ise Medine'de duyduğunu, râvînin Medineli bir Ensar olmasının satır aralarından çıkarabiliriz.

Hadisin Hz. Ömer'in (ö.23/643) hutbesi olduğu haberi doğru sayıldığı takdirde mekânın Medine'de, Mescid-i Nebevî minberi olduğu anlaşılabilir.

Ahmed b. Hanbel'in bir rivâyetinde "Nu'man b. Beşîr, parmağıyla kulaklarına işaretle, *Yüce Allah Elçisi'nden (s) kulaklarımla duydum* diyerek hutbe okuyordu"⁵⁸ haberi geçmektedir. Duyulan yer de Medine olmalıdır.

İbn Kuteybe (ö.276/889) ve İbn Ebi'd-Dünya (ö.281/894) rivâyetlerinde Nu'man b. Beşîr minberde, *Ey İnsanlar, bayağı kişilerin kötülük yapmasına engel olunuz* diyordu⁵⁹ rivâyetinden, bu konuşmayı hutbede yaptığını anlıyoruz. Kendisi Kûfe valisi olduğuna göre, Kûfe minberinde söylemiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Şâ'bî (ö.104/722) 'Şu minberde' diyerek, Kûfe Camii'nin minberini göstermiştir.

Yine Şâ'bî der ki: 'Şu minberde yani Kûfe Camii minberinde, bir adamın Yüce Allah'ın Elçisi'nden (s), daha önce kimseden duymadığım bir söz söyledi' deyince (hadisin sonraki râvîlerinden) Nuaym b. Ebî Hind, Şa'bî'ye 'Kimdi o adam, ya Âmir?' diye sordu. O da 'Ensar'dan Nu'man b. Beşîr' cevabını verdi. "Nu'man: *Ey insanlar! Bayağı kimselerin kötülük yapmasını engelleyiniz*⁶⁰ deyip ardından bu temsili anlatmıştır. Hz. Ömer hutbesiyle bu hutbe, amaçta benzerlik göstermektedir. Çünkü hadisin ana fikri de bu kurgu üzerine bina edilmiştir. Ayrıca Şa'bî'nin 'daha önce kimseden duymadığımı da fark ettim'⁶¹ demesi bu hadisin yaygın olmadığının göstergesi sayılabilir.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, IV/269.

⁵⁹ İbn Kuteybe, *Uyunü'l-Ahbar*, II/16; İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed, *el-Emru bi'l-Maruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, thk. Salah b. İyaz, S. Arabistan, 1997, s.104.

⁶⁰ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdülmecid es-Silefî, Kahire, 1994 XXI/46.

⁶¹ İbn Hibbân, *Sahihu İbn-i Hibbân el-Müsnedu's Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Beyrut, 2012, IV/500.

Kaynakların belirttiğine göre, Nu‘man’ın vali olduğu Kûfe mescid minberinden⁶² bu sözü Allah Rasûlü’nden (s) duyduğunu⁶³ halka rivâyet etmiştir.

Nerede sorusuyla ilgili bilgileri içeren ‘Ne Zaman Buyurdu?’ sorusuna geçebiliriz.

6. Ne Zaman Buyurdu? /Söyledi?

Yukarıda, ‘Nerede?’ sorusuna muhatap olan metinler ‘Ne zaman?’ sorusunun da muhatabıdır.

Allah Elçisi’nin (s) ne zaman söylediği konusunda henüz bir bilgiye rastlamadık.

Hadisin Hz. Ömer tarafından hutbede söylenmesinin Medine’de, Mescid-i Nebevî minberinde olduğu açıktır. Hz. Ömer’in vefatı (ö.23/643) olduğuna göre, bu tarihten önce söylemiş olmalıdır.

Hz. Ömerin hutbesi, Nu‘man b. Beşîr’in hutbesinden öncedir. Nu‘man b. Beşîr Muaviye’nin (ö.60/680) ölümünden dokuz ay sonra görevden alındığına göre, 61 yılı öncesinde bu hâdise gerçekleşmiş olmaktadır.

7. Nasıl Buyurdu?/ Söyledi?

Hadisleri anlamak için önerilen sorular kapsamında “Nasıl buyurdu?” sorusu da anlama faaliyetinin önemli bir parçasıdır. Bu soru kişi ve eyleminin niteliğini gösterdiği için, yazılı metinlerde kayıp sayılan beden diliyle ilgili bazı verileri geri döndürme imkânı olabilir.

Ahmed b. Hanbel’in bir rivâyetinde “Nu‘man b. Beşîr, parmağıyla kulaklarına işaret ederek, Yüce Allah Elçisi’nden (s) kulaklarımla duydum’ diyerek hutbe okuyordu”⁶⁴ haberi, söylenen sözün inandırıcılığını hem sözle hem de beden diliyle ifade etmektedir. Nu‘man’ın beden dilini kullanması, duyduğunun kesinliğini ifade olarak algılanabilir.

Hz. Ömer’in ve Nu‘man’ın hutbelerine baktığımızda, daha çok bir uyarı havası sezilmektedir. Bu tavır, toplum gemisinin kaptanı olan bu kişilere uygun düşmektedir.

---

⁶² Ahmed b. Hanbel, IV/273; Rânehürmüzî, s. 101.

⁶³ İbn Kuteybe, *Uyunü’l-Ahbar*, II/16; İbn Hibbân, *Tekâsîm ve’l-Enva’*, IV/500; Ebü’ş-Şeyh, s. 400; Ebû Hayyan, V/202; Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî, II/379.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, IV/269.

8. Niçin Buyurdu?

Niçin Söyledi? sorusu öncelikle söylemesine neden olan olayı akla getirmektedir. Buna *Sebebu'l-Hadis* veya '*Sebeb-i Vurûd*'⁶⁵ dendiği bilinmektedir.

a- Hz. Peygamber Zamanında: Hadisin Hz. Peygamber zamanında neden söylendiğini bilmiyoruz. Ancak Allah'ın Elçisi'nin (s) özelde muhatabı sahâbe genelde ümmetine verilen bu misal, toplum gemisinin kaptanı olarak, tebliğ ve tebyîn görevinin yansıması olarak düşünülebilir.

b- Sahâbe Kuşağı ve Sonrasında: Halife Hz. Ömer'in Hutbesi'nde söylemesi, nasihattan uyarıya kadar uzanan bir çizgide düşünülebilir.

Vali Nu'man b. Beşîr'in bu ifadeyi Kûfe minberinde söylemesinden bazı anlamlar çıkarılabilir. Bir kere Kûfe, Irak bölgesinin merkezi ve iktidardaki Emevîlerin dikkat ettiği bir yerdir. Yukarıda vali Nu'man ile ilgili olarak tarih kitaplarından aktardığımız bilgiler önem arz etmektedir. Nitekim vali, Hz. Hüseyin'in taraftar toplamak için gönderdiği Müslim'e karşı sert tedbir almadığı için görevinden uzaklaştırılmıştır.

Her ikisi de 'toplum gemisinin kaptanı' olarak, toplum fertlerine sorumluluklarını hatırlatmak için söylemişlerdir.

c-Hadis İmamlarının Bu Rivâyete '*Fıkhu'l-Hadis*' Açısından Bakış Açıkları

Muhaddislerin, hadisleri nasıl algıladığını anlamak için, onların hadisleri eserlerinde hangi "Kitab" (konu) ve "Bab" (alt-başlık) altında ele aldıklarına göz atmak gerekir. Buna *Fıkhu'l-hadis*⁶⁶ denir. *Fıkhu'l-hadis*, hadislerin anlaşılmasını kolaylaştıran klasik hadis ilimlerindedir. Hadisin niçin söylendiğini anlama konusunda öncelikle geçmişin mirasından yararlanmalıyız. Ancak bunu yaparken bilgileri yığmak yerine sadece bugün bizi ilgilendiren bilgilere yer vermeliyiz. Mesela, bab başlıkları atmada farklı bir konumu olan Buhârî'nin (ö.256/870) kur'a çekme konusunda⁶⁷ dile getirmesi konumuz açısından bir önem arz etmemektedir.

⁶⁵ Bkz. Aydınlı, s. 276-277; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 82-83.

⁶⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis*, thk. Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1977, s. 63; Tahir el-Cezairî, *Tevcihü'n-Nazar ila Usuli'l-Eser*, thk. A. Ebû Gudde, Halep, 1995, I/423; Bkz. Görmez, s. 110-117.

⁶⁷ Buhârî, Şerike 6 (III/111), Şehadat 30 (III/164).

aa-Konularına Göre Hadis Eserleri: Bazı hadis imamlarının bu rivâyete ‘*Fıkhul-Hadis*’ açısından bakış açıları, tarih sırasıyla şöyledir:

Tirmizî (ö.320/932) *Fitneler Kitabı*’nın “Bir Olumsuzluğu Elle ve Dille Değiştirme; Yoksa Kalbden Buğz Etme Babı’nda ele alır.⁶⁸ Çünkü gemiyi delmeye çalışan adama engel olmamak fitneye sebep olacaktır. Burada atılan başlığın hadisin ana fikrine uygun düştüğünü görürüz.

İbn Hibbân (ö.354/965) değerlendirmeleri ayrıntılı bir şekildedir: ‘Bilinmesi Gerekli Olan Haberler’ bölümünün ‘Hz. Peygamber’in (s) Müslümanların Öncelikle Bilmeleri Gereken Şeylerden Haber Vermesi’⁶⁹ nev’inde, Mustafa’nın (s) ‘Allah’ın Koyduğu Sınırları Gözeten, Onlara Aldırış Etmeyen ve Onları Çiğneyenleri Dalgalı Denizdeki Gemi Yolcularına Benzetmesi’ babında kullanır. Burada üç gruptan bahsedilir; ancak Allah’ın koyduğu sınırlara dikkat eden grubun adı: ‘İyiliği emreden, kötülüğü nehy eden’ olarak konur.

Yine aynı bölümün ‘Temsilî olarak Anlattığı Şeyler’ nev’inde, ‘Allah’ın Koyduğu Sınırlara Dikkat Edenle Aldırış Etmeyenin Sıfatları Hakkındaki Bab’ta⁷⁰ geçer. Sonuçta, temsilî anlatım esas alınmaktadır. Burada ‘Bırak, Kendine ait yerden deliyor’ diyen; özgürlük adı altında kırmızıçizgiyi görmezlikten gelen adamın tavrı vurgulanmakta; gemiyi delene âsi/isyancı denmemiş olduğu özellikle belirtilmektedir. Bunun nedeni, su gibi ‘olmazsa olmaz’ ihtiyacı karşılamada üsttekilerin tutumlarının sonucu ortaya çıkmış olmasındandır. Hadisin özel başlığı ise: ‘İyilikle Emir ve Kötülüğü Engellemenin Halk İçin Müstehap Olduğu; Ancak Birisi Bunu İdarecilere Karşı Yaptığında Kendinden Emin Olamayacağı İçin Yapmaması Gerektiği’⁷¹ şeklindedir.

Taberânî’nin (ö.360/971) bir rivâyetinde idareci ve halkın konumu vurgulanarak⁷² anlatıma başlanır. Diğerinde ise Allah’ın koyduğu sınırlara dikkat etmeyen (müdâhin) yerine fasık⁷³ demesi, râvînin bu grubun özelliğinden dolayı ‘fâsık’ olduklarını sonucuna varmış olması şeklinde düşünülebilir.

⁶⁸ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Fiten 12 (IV/470).

⁶⁹ İbn Hibbân, *Tekâsîm ve’l-Enva’*, V/399-400.

⁷⁰ İbn Hibbân, *Tekâsîm ve’l-Enva’*, IV/500.

⁷¹ İbn Hibbân, *Tekâsîm ve’l-Enva’*, V/160.

⁷² Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebir*, XXI/46.

⁷³ Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire, 1415, III/149.

Beyhakî (ö.458/1066) “Yöneticinin Hüküm Verme vb. işlerde ‘İyilikle Emr ve Kötülükten Uzaklaştırmasının Farz-ı Kifâye Olduğuna Delil Babı’nda⁷⁴ ele alır.

Görüldüğü üzere ana tema, ‘iyiliği emir kötülüğü nehiy’ bağlamında anlaşılmıştır.

Gerek hadisi anlama hadisin kaynaklarını bulmak gerekse anlama konusunda sadece hadis kitaplarıyla yetinmemek gerekir. “Rasûlullah’ın sünnetini yalnızca hadis kitaplarında aramak yanlıştır. Kur’ânî öncüller oluşturulduktan sonra, Hz. Peygamber’in sünnetini bulma ve kavrama yoluyla bize intikal etmiş her tarihî malzeme (hadis, siret, tarih, tefsir, tabakât kitapları) yol gösterici olabilir.”⁷⁵ Nitekim Kettânî (ö.1926) “adab ve ahlak üzerine yazılmış müstakil kitapları da kaydeder.⁷⁶ Ayrıca bu hadis metni ‘mesel’ içerdiğinden ve edebî olduğundan; ilgili eserlerde de geçmektedir.

bb- Belirli Bir Konuya Ait Kitaplar: Hadis edebiyatında bir konuyu ele alarak yazılmış eserler vardır. Mesel ve ahlak kitapları gibi.

Bu hadis sembolik bir anlatım içerdiği için, ‘Mesel Kitapları’nda da geçmektedir. Kur’an’da meseller olduğu gibi hadiste de meseller vardır. Anlama ve anlatmayı kolaylaştıran meseller/misaller bazı kitaplarda toplanmıştır. Kur’an ve hadisteki meseller üzerine bir kitap yazan Hâkim et-Tirmizî (ö.320/932): “İnsanlar, anlaşılması zor şeyleri kavramak için misallere ihtiyaç duyarlar. Allah onlara kendilerinden misaller vermiştir. Mesel anlatıldıktan sonra bu iş ona yüzünü ve arkasını gösteren ayna vazifesi görür; bakıp da görmüş gibi olur”⁷⁷ demektedir.

Râmeürmüzî (ö.360/970) bu hadisi mesel olarak, üç ayrı senedle rivayet eder.⁷⁸ Ebü’ş-Şeyh (ö.369/979) rivayeti, ‘yönetici konumunu öne alan bir anlatım’⁷⁹ içermektedir. Eğitim-öğretimde ayrı bir yeri olan misal verme konusunda bu hadisin de özel bir yeri vardır.

⁷⁴ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, X/486.

⁷⁵ Hikmet Zeyveli, *Kuran ve Sünnet Üzerine*, Ankara, 1996, s. 16.

⁷⁶ Muhammed b. Cafer, *Hadis Literatürü*, çev. Y. Özbek, İstanbul, 1994, s. 62-90.

⁷⁷ Hâkim et-Tirmizî, *el-Emsâl mine’l-kitâb ve’s-sünne*, Muhammed b. Ali b. Hasan, thk. M. Abdülkadir Ata, Beyrut, 1989, s. 11, 13.

⁷⁸ Râmeürmüzî, s. 100-102.

⁷⁹ Ebü’ş-Şeyh, s. 400.

Hadisin edebî değeri olduğu için Câhız ‘Arap Hitabet Geleneği’ içinde, hadis olarak ele alır.⁸⁰ İbn Abdirabbih ise Hz. Ömer’in hutbesi⁸¹ olarak kaydeder. Ebû Hayyan et-Tevhîdî (ö.414/1023) “Eskilerin söylediği, gece gündüz tekrarlanacak sözler”⁸² bölümünde zikreder. Bu durum bir ‘Arap meseli’ olduğunu akla getirirse de Câhız bu temsilin eskilerin sözü olduğunu bilecek kadar Arap Edebiyatında söz sahibidir. Öyle olsaydı hadis olarak algılamazdı. Geçmişten gelen bir mesel olsa da, Yüce Allah’ın Rasûlü (s) buyurmuşsa, onayından geçtiği için yine hadis olacaktır.

Haraitî (ö.327/939) ahlakla ilgili kitabının “Verilen Sözde Durmamak ve Aldatmaya Başvurmak Babı’nda”⁸³ zikreder. Çünkü yerine getirilmeyen ahitler, alışkanlık yapmanın ötesinde, söz gelimi ödenmeyen çek ve senetler ticarî çevrelerde domino etkisi yapabilir. Yani verilen sözde durmamak güven toplumunda bir delik açmaya benzer.

Beyhakî, Abdülganî el-Makdisî (ö.600/1203), Münzirî (ö.656/1258) ve Nevevî (ö.676/1277) ‘Emri bi’l-Maruf Nehyi ani’l-Münker’⁸⁴ başlığı altında değerlendirirler.

İbn Teymiyye (ö.728/1328) “Hisbe, toplumun varlığını sürdürmesi veya yok olmasının sebeplerinden biridir” dedikten sonra bu hadisi misal verir.⁸⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350), en güzel temsili anlatımlardan biri⁸⁶ olarak gösterir.

Hadisle ilgili pek çok konunun dile getirildiği kitaplardan biri de hadis şerhleridir.

cc- Hadis Şerhleri:

---

⁸⁰ Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyin*, II/18.

⁸¹ İbn Abdirabbih, IV/155; İbn Kuteybe, *Uyunü’l-Ahbar*, II/16.

⁸² Ebû Hayyan, V/202.

⁸³ Haraitî, Muhammed b. Cafer Samerârî, *Mesaviü’l-Ahlâk ve Mezmumeha*, thk. Mustafa b. Ebü’n-Nasr el-Şelebî, Cidde, 1992, s.196.

⁸⁴ Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Riyad, 2003, X/65; Abdülganî b. Abdülvahid, s. 6, 11; Münzirî, Abdülazim b. Abdülkavi, *et-Tergib ve’t-terhib*, thk. İ. Şemseddin, Beyrut, I-IV, 1417, III/159; Nevevî, Muhyiddin, Yahya b. Şeref, *Riyazü’s-Salihîn*, thk. M.Yasin el-Fahl, Dımaşk-Beyrut, 2007, s. 83.

⁸⁵ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim, *Hisbe*, thk. Ali b. Nayif el-Şuhud, y.y. 2007, s. 72.

⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Muhammed, *İlamü’l-Muvakkin an Rabbi’l-âlemin*, thk. M. Abdusselam İbrahim, Beyrut,1991, I/176, 181.

Hadis şerhleri, bir kitabı merkez alarak, hadis çevresinde söylenebilecek birçok şeyi dile getiren bir literatürdür. Bir hadis anlama ve anlatma konusunda hadis külliyatından yararlanırken tarih sırasını gözetmekteyiz. Bu yüzden, hadis kitaplarının şârihi olan müelliflerin görüşlerini kronolojiye göre vermekle şerhi şerh edilen eserden uzaklaştırmış olacağız. Ancak sonrakilerin öncekilerden yararlanması doğal olduğundan; ilk söylemin kime ait olduğunu belirtmiş olacağız.

Hadisimizin dile getirildiği şerhlerden, günümüz anlayışına uygun düşen bazı iktibaslar yapacağız.

Buhârî'yi şerh edenlerden İbn Battal el-Kurtubî (ö.449/1057) şeyhi Mühelleb'den rivâyetle bu hadisin "1-Toplumun bir katmanının günahı yüzünden bütün toplumun cezalanması 2-İyiliği emretmek kötülüğü engellemek konusunda gereken yapılmadığında cezalanmanın hak olduğu 3-Halkın anlaması için âlimin temsil getirerek anlatmasının gerekliliği 4-Komşunun komşuya verdiği ufak-tefek kaçınılmaz sıkıntılara, daha kötü bir durum ortaya çıkacağı düşüncesiyle, katlanması gerektiği 5- Geminin yukarısı ve aşağısıyla ilgili hukukun iki kişi/katman arasında olacağı" hükümlerinin bulunduğunu nakleder. Daha sonra Şerh'te, iki katlı evde oturan iki ayrı kişinin hukukuyla ilgili görüşler⁸⁷ belirtilirken toplum katmanlarıyla ilgi kurulmadığını görmekteyiz.

Gemi yolcuları 'Yukarıdakiler ve Aşağıdakiler' olarak iki grup gibi gözüke de aslında üç sınıf insan bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Râmehmürmüzî'nin ve rivâyetlerinde üç gruptan bahsedilir.⁸⁸ Buhârî'yi şerh edenlerden İbn Hacer (ö.852/1448) de "sınırı aşanla ona karşı koyanın iki grup olduğu ancak ses çıkarmayanların haddi aşanlarla aynı grupta olduklarını belirtir.⁸⁹ Böylece aslında üç grup oldukları ortaya çıkar. Allah'ın koyduğu sınırlara dikkat eden ve bu sınırı aşan grup bellidir. 'Yukarıdakiler ve Aşağıdakiler' diye ifade edilmektedir. Ancak olanlara ses çıkarmayan, "Neme lazımcı" diye tarif edebileceğimiz; "Bana dokunmayan yılan kırk yıl yaşasın"⁹⁰ diyen hatta "deliyorsa kendine ait

⁸⁷ İbn Battal el-Kurtubî, Ali Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahih-i Buhârî*, Haz. Yasir b. İbrâhim, Riyad, 2003, VII/13, 14.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, IV/273; Râmehmürmüzî, s. 101.

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahih-i'l-Buhârî*, M. F. Abdalbaki, Beyrut,1379, V/295; Kastalanî, Ebu'l-Abbas, Ahmed b. Muhammed el-Mısırî, *İrşadi's-Sarî li-Şerh-i Sahih-i'l-Buhârî*, Haz. M. F. Abdalbaki, Mısır, 1323, IV/14-15.

⁹⁰ Komisyon, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul, 1971, I/69.

yerden deliyor”⁹¹ diyebilen tipler bulunmaktadır. Hz. Ömer’in hutbesi olarak geçen rivayette *Benim yerim değil mi? Ne istersem yaparım!*⁹² cümlesi ilginçtir. Kişisel özgürlük gibi gözüken bu anlayışa karşı çıkmayan kişiler de böyle diyen gruba katılmış olurlar. Bu üçüncü grup aslında özgürlük ve hoşgörü adına, kötülük yapmanın yanında yer almaktadır. Çünkü bu gemi, toplum gemisidir. Bir çalışmada bu grup ‘aktif kötünün yanında yer alan pasif iyi’⁹³ olarak adlandırılmaktadır.

Aynî’ye (ö.855/1451) göre, Allah’ın koyduğu sınırlar gözetilmediği ve iyiliği emir kötülüğü engelleme görevi yerine getirilmediği zaman toplum gemisi batar. ‘*Emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker*’ görevi yapılıncaya herkes kurtulmuş olur. Ancak bu görev yapılmayınca, suçlular yaptıklarından dolayı; iyiler de engel olmadıkları için, topluca cezalanırlar.⁹⁴

Mübârekfurî (ö.1935) “İnsanlar suçluyu engellerlerse, o kötülükten ve Allah’ın cezasından kurtulurlar. Engel olmazlarsa, cezayı hak eder ve o günahkârlar yüzünden cezalanırlar. *İçinizden yalnızca zalimlere erişmekle kalmayacak olan bir fitneden de korunun; şunu da bilin ki, Allah’ın cezası pek çetindir*⁹⁵ âyetine gönderme yapar.⁹⁶ Bu durumda hadisin Kur’an-ı Kerim’le olan durumuna da göz atmadan önce bu hadisin temsilî bir anlatım içerdiğini de hatırlamalıyız.

5N1K Tekniği’nden hareket etmemize rağmen anlama çalışmamız bununla sınırlı değildir. Son zamanlarda yapılan bir metodoloji çalışmasında, ‘Anlama Faaliyetinin Temel Unsurları Bakımından Sünnet ve Hadislerin Anlaşılması’ incelenmekte; ‘Hz. Peygamber’den bize kadar gelebilen bir söz veya uygulamayı doğru anlayabilmek için sorulması gereken sekiz soru ve verilmesi gereken doğru cevaplar⁹⁷ önerilmektedir. Bu soruların yedi tanesinin 5N1K formülünde olduğunu biliyoruz. ‘Kime Buyurdu’ ve ‘Ne Sıfatla Buyurdu?’ soruları da yeni olarak önerilen sorulardır.

---

⁹¹ Humeydî, II/409; Ahmed b. Hanbel, IV/273; İbn Hibbân, *Tekâsîm ve’l-Enva’*, IV/500.

⁹² İbn Abdîrabbîh, IV/155; İbn Kuteybe, *Uyunü’l-Ahbar*, II/16.

⁹³ İslamoğlu, Mustafa, *Kur’an Neslinin İnşası İçin Pasif İyiden Aktif İyiyeye*, Denge Yayınları, İstanbul, 2013.

⁹⁴ Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Musa el-Hanefî, *Umdetü’l-Kari şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Beyrut, t.y. XIII/57.

⁹⁵ Enfal, 8/25.

⁹⁶ Mübârekfurî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü’l-ahvezi bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, Beyrut, t.y. VI/329.

⁹⁷ Görmez, s. 205.

Yine 'Kim'in bir kimliği bulunmaktadır ve bu kimliğin sıfatı söylenen söze önem kazandırmaktadır. Buna biz, ne sıfatla söylediği sorusunu da eklemek istiyoruz.

9. Hangi Sıfatla Buyurdu/Söyledi?

Hz. Peygamber'in birincisi 'insan' olmak, ikincisi 'Allah'ın Elçisi' olmak özellikleri vardır. O devlet başkanı, kadı/hâkim, müftü, idareci, eğitici vb. sıfatlarıyla konuşmuş ve bazı davranışlarda bulunmuştur. Haliyle, hadis ve sünneti anlamak için Hz. Peygamber'in bunları hangi sıfatla gerçekleştirdiğini bilmek de önemlidir. Ancak bunu belirlemek her zaman kolay olmamaktadır.

Toplumun önem vermediği veya siyasî, resmî, dinî vb. sıfatları olmadan konuşan kimselerin sözleri önemsenmez. Siyasî ya da resmî kimliği olmadan söylenen bir cümlenin bu kimliklerden biriyle söylendiğinde farklı algılandığı her zaman görülmektedir. Fıkhu'l-hadîs anlamındaki fıkıh eksenli okumada muhaddisler "Hz. Peygamber'in beşerî, nebevî, idarî ve askerî tasarruflarını dikkate almışlardır."⁹⁸ Bir devlet başkanı olarak, bir aile reisi olarak söylemi farklı şekilde olacaktır. Yine bir komutan olarak söyledikleri ile bir ibadet esnasında meselâ bir hacda ya da mescidde hutbe irad ederken kullandığı üslup ve sözlerindeki bağlayıcılık doğal olarak birbirinden farklı olacaktır.⁹⁹ Yani Yüce Allah Elçisi'nin (s) o sözü hangi sıfatla söylediği göz önüne alınmıştır. Konuyu iki ayrı bölümde inceleyeceğiz.

a-Hz. Peygamber Zamanında: Her hadis metninde Yüce Allah Elçisi'nin (s) konumunu tam olarak belirlemek kolay olmasa da bu hadiste 'toplum gemisinin kaptanı' olarak bu temsili anlattığını düşünüyoruz. Hz. Peygamber bu hadisi öncelikle 'Allah'ın Elçisi' olarak ve bir yönetici sıfatıyla söylemiştir.

b-Sahâbe Kuşağı ve Sonrasında: Bu temsilî anlatımı Nu'man b. Beşîr'den önce "Emiru'l-Müminîn" olan Hz. Ömer Mescid-i Nebevî minberinden müminlere duyurmuştur.¹⁰⁰

Ebu's-Şeyh (ö.369/979) rivâyetinin yönetici konumunu öne alan bir anlatım içerdiğini söylemiştik. Nu'man b. Beşîr okuduğu bir hutbede, Allah Elçisi'nden (s) duyduğunu söylemiştir: "*Benim ve idarecilerin misali, gemi yolcularımın durumu*

⁹⁸ Bünyamin Erul, İslam Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri, *DİA*, Ankara, 2004. s. 100, 108.

⁹⁹ Mustafa Karataş, "Hadisleri Yeniden Anlamak", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, Sayı: 6, s.137.

¹⁰⁰ İbn Abdırabbih, IV/155.

gibidir. Yolculardan birine bir yer düştü. ‘Ey millet! Yolunuz ve koridorunuz benim işime gelmiyor. Ben şuradan bir delik açıp su alacağım. Suyu abdest alıp ihtiyaçlarımı gidereceğim’ dedi. Eğer adamı bırakırlarsa kendi helak olduğu gibi onları da helak eder. Eğer engel olurlarsa adam da onlar da kurtulurlar.”¹⁰¹

Hadisin yazılı kaynaklardaki tek râvîsi Nu‘man, yukarıda kısaca anlatıldığı üzere, yöneticilik yapmıştır. Üstelik bu yönetim Hz. Osman sonrası yaşanan Sahâbe dönemi ve Emevî yönetimiyledir. Rivâyetlere göre, minberde halka hitap ederken, üstelik eliyle kulaklarına işaret ederek, Yüce Allah’ın Elçisi’nden (s) duyduğunu söylemiştir.¹⁰² Emevîler döneminin Kûfe valisi Nu‘man’ın Kûfe Mescidi minberinden halka rivâyet ettiği belirtilmektedir. Hatta senedin birinde râvî olarak geçen Nuaym b. Ebî Hind (ö.110/728) “Bize verilen bu misal çok ağırdır. Bunlar (yani Emevîler) sebebiyle toplumun boğulmasından korkuyorum”¹⁰³ demiştir. Bu söz, Emevîlerin döneminde söylenmiştir.

Toplum yapısıyla çok ilgili olan bu hadisin tek kişiden gelmesi de psikolojideki ‘algıda seçicilik’ olarak yorumlanabilir. Elimizdeki yazılı kaynaklarda tek kişiden geliyor olması sözlü kültür döneminde de tek kişiden rivâyet edildiği anlamına gelmemektedir.¹⁰⁴

Sözün kimlere söylendiği de metni anlama konusunda önem arz etmektedir.

10- Kime/Kimlere Buyurdu?/Söyledi?

Hitabette ‘muhatapın durumuna göre konuşmak’ esastır. Bu soru ‘anlama ameliyesinin diğer tarafını, yani sözün muhatapının kim olduğunu belirlemek için sorulur. Tarihsel bir sözü veya yazılı bir metni anlamak için muhatapı belirlemek son derece önemlidir. Zira konuşan ve yazanın zihninde bir şey ifade etme arzusunu uyandıran, muhatapın kendisidir. Her hitab, öncelikle muhatap içindir.’¹⁰⁵ Bu anlamda, Arap Edebiyatında baştan beri dillerden düşmeyen ‘Her

¹⁰¹ Ebü’ş-Şeyh, s. 400.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/269; İbn Kuteybe, *Uyunü’l-Ahbar*, II/16; İbn Hibbân, *Tekâsîm ve’l-Enva’*, IV/500; Ebü’ş-Şeyh, s. 400; Ebû Hayyan, V/202; Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî, II/379.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, IV/273; Rânehürmüzî, *Emsâlü’l-hadis*, s. 101.

¹⁰⁴ Nitekim sadece Hz. Ömer tarafından rivayet edilen ‘*Inneme’l-A’mâlü bi’n-Niyât*’ hadisi de böyledir. (Buhârî, *Sahih*, Rekaik 33 (VII/187-188), Kader 5 (VII/212); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V/335) Şia kaynaklarına göre, Hz. Ali tarafından da rivayet edilmiştir. Ali b. Cafer el-Arîdî, *Mesâilü Ali b. Cafer ve Müstedrekâtihâ*, thk. Müessesetü Âl-i Beyt li İhyâi’t-Turâs, Kum, 1409, s. 346.

¹⁰⁵ Görmez, s. 206.

yerde söylenmesi gereken bir söz vardır¹⁰⁶ mantığından hareket edilmelidir. Bu sözün dilimizdeki bir atasözünde söylenişi “Düğüne giden oynar, ölüye giden ağlar” şeklindedir. Sözün ‘Kime Söylendiği?’ sorusu, öncelikle muhatabı tesbittir. Bu söz, muhatabı hesaba katarak konuşma gündeminin belirlenmesi gerektiğini bildirir. Bizimle ilgili yanı, muhatabı tesbitten sonra sözün bağlamını kavramak daha kolay olacaktır.

‘Allah Rasûlü’nün Kimlere Buyurduğu’ konusuna gelince onun ilk muhatapları Sahâbe idi. Hz. Ömer, sahabe ve tabiûn kuşağına, hutbede söylemiştir. Nu’man b. Beşîr de yöneticiliği sırasında halka duyurmuştur. Allah Rasûlü’nün (s) bugünkü muhatapları ise bizleriz.

Acaba bu haber, hangi kaynaklarda geçmektedir?

11. Haber/ Hadis “Nereden Alındı? /Haberin/Hadis’in Kaynağı Nedir?

5N1K’nın klasik 5N ile başlayan sorulara eklenen ‘Nereden?’ sorusu bulunmaktadır. ‘Nereden?’ sorusuyla sorgulanan, haberin hangi kaynaktan alındığıdır. Bu sorunun cevabının verilip verilmemesinin gerekliliği, İletişim Fakülte-lerinde sıkça tartışılır.¹⁰⁷ Günümüz medyasında verilen bir haberin ‘Haberin bağımsız haber kaynaklarınca doğrulanması’¹⁰⁸ gibi bir ölçü de kullanılmaktadır. Biz, kaynağın bilinmesi gerektiği görüşünü benimsiyoruz. Çünkü Kur’an-ı Kerim İslam toplumunu oluştururken, yaşanan bir olaydan hareketle ‘haber kaynağını araştırma’ prensibini salık verir: *Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için, o haberin doğruluğunu araştırın.*¹⁰⁹ Leknevî (ö.1304/1886), Gazâlî (ö.505/1111) ve Nevevî’den hareketle, gıybet sayılmayan sözleri sayarken ‘hadis râvîlerini cerh’ sırasında

¹⁰⁶ Beydaba, *Kelile ve Dinme*, çev. İbnü’l-Mukaffa, Kahire, 1937, s. 161; Câhız, Amr b. Bahr, *el-Resail ü’l-Edebiyye*, Beyrut, 1423, s. 22, 165, 195; İbn Kuteybe, *Edebü’l-Kâtib*, thk. Muhammed el-Dâlî, Beyrut, t.y. s. 19.

¹⁰⁷ <http://eksisozluk.com/6n1k--3143910> (erişim tarihi:13.06.2016); <http://www.forum-das.net/bizim-sozluk/5-n-1-k-nin-acilimi-75750/> (erişim tarihi:13.06.2016).

¹⁰⁸ Bkz. <http://www.kritik-analitik.com/PageContentsPopup.aspx?Id=171> (erişim tarihi:13.06.2016).

¹⁰⁹ Hucurât, 49/5.

söylenen sözlerin gıybet olmayacağını, bunun icma ile caiz, gerektiğinde farz olacağını belirtir.¹¹⁰ ‘Kimden Duydun?’ sorusu daha başlangıçta sorulmaya başlanmış; ‘sened’ denilen olgu bu sorunun cevabı olarak ortaya çıkmış bir hâdisedir.

Gerek hadisin kaynaklarını bulmak gerekse hadisi anlama konusunda sadece hadis kitaplarıyla yetinmemek gerektiğini belirtmiştik. Bu hadis metni mesel içerdiğinden ve edebî olduğundan; ilgili eserleri de geçmektedir.

Hadis müelliflerinin kayıtlarında tarih sırası dikkate alınmış ve haber/hadis kaynakları şu şekilde sıralanmıştır:

1-Abdullah b. Mübârek (ö.181/797), *Müsnedü'l-İmam Abdullah b. el-Mübârek*¹¹¹

2-Humeydî (ö.219/834) *Müsned*¹¹²

3-Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) *Müsned*¹¹³

4-Câhız (ö.255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn*¹¹⁴

5-Buhârî (ö.256/870) *Sahih*¹¹⁵

6-İbn Kuteybe (ö.276/889) *Uyunü'l-Ahbar*¹¹⁶

7-Tirmizî (ö.279/892) *Sünen*¹¹⁷

8-Bezzar (ö.292 /905) *Müsned*¹¹⁸

9-Harâitî (ö.327/939) *Mesaviü'l-Ahlâk*¹¹⁹

10-İbn Abdirabbih (ö.328/940) *el-İkdü'l-Ferid*¹²⁰

11-İbn Hibbân (ö.354/965) *Tekâsîm*¹²¹

¹¹⁰ Leknevî, Abdülhay b. Muhammed, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Halep, 1968, s. 44-45.

¹¹¹ Abdullah b. Mübârek, *Müsned*, s. 81.

¹¹² Humeydî, II/409.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/268, 269, 270; 273.

¹¹⁴ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II/18.

¹¹⁵ Buhârî, *Sahih*, Şehadat 30 (III/164), Şerike 6 (III/111).

¹¹⁶ İbn Kuteybe, *Uyunü'l-Ahbar*, II/16.

¹¹⁷ Tirmizî, *Sünen*, Fiten 12 (IV/470).

¹¹⁸ Bezzâr, Ahmed b. Amr, *Müsned*, thk. M. el-Rahman Zeynullah, Medine, 1988-2009, VIII/237.

¹¹⁹ Harâitî, s.196.

¹²⁰ İbn Abdirabbih, IV/155.

¹²¹ İbn Hibbân, *Tekâsîm ve'l-Enva*, IV/500.

12-Taberânî (ö.360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebir*¹²², *el-Mu'cemu'l-Evsât*¹²³, *Mu'cemi's-Sagir*¹²⁴

13-Râmehürmüzi (ö.360/970) *el-Emsâlü'l-Hadis*¹²⁵

14-Ebü's-Şeyh (ö.369/979) *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadisi'n-Nebevî*¹²⁶

15-Ebü Hayyan et-Tevhidi (ö.414/1023) *el-Besâir ve'z-Zehair*¹²⁷

16-Beyhakî (ö.458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*¹²⁸, *Şuabu'l-İman*¹²⁹

17-Hinnaî (ö.459/1066) *el-Fevaid*¹³⁰

18-Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî (ö.499/1105) *Kitâbu'l-Emalî*¹³¹

Bunlardan 4 ve 10 nolu eserler Arap edebiyatıyla, 9 nolu eser ahlakla ilgilidir. 13, 14 nolu eserler emsalle ilgilidir. Biz buraya, h. V. Yüzyıl sonuna kadar olan kaynakları aldık. Farklı tarihlerde, farklı coğrafyalarda yaşayan âlimler tarafından ortalama 15 yıl arayla kaydedildiğini gördük.

V. yüzyıl sonrasındaki kaynakları ise hadisi anlama ve anlatma bağlamında değerlendirdik.

Haberin kaynağı, haberin doğruluğu açısından bir güven veya güvensizlik unsurudur. Ferd olarak gelen bu rivayetin adı geçen müellifler tarafından kaydedilmesi, güven olarak algılanabilir.

Görüldüğü üzere bu haber/hadis, Abdullah b. Mübârek'den (ö.181/797) Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî'ye (ö.499/1105) 18 adet müellif tarafından tescil edilmiştir. Ortalama olarak, 15 yıla bir müellif düşmektedir ki hiçbir tarihî vesikanın bu denli yoğunluğa sahip olması mümkün görünmemektedir.

---

¹²² Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebir*, XXI/47, 50.

¹²³ Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, III/149.

¹²⁴ Taberânî, *er-Ravzü'd-Dani İle'l-Mu'cemi's-Sagir li't-Taberânî*, thk. M. Ş. Mahmûd Emir, Beyrut, 1985, II/96.

¹²⁵ Râmehürmüzi, s. 100-102.

¹²⁶ Ebü's-Şeyh, s. 400.

¹²⁷ Ebü Hayyan, V/202.

¹²⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X/156, 486.

¹²⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, X/65.

¹³⁰ Hinnâî, II/1091.

¹³¹ Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî, II/379.

Bu hadisin nasıl anlaşıldığı konusunda, pergelin sabit ayağı olan Kur’an-ı Kerim’le ilgisi noktasında, geçmişin mirasından yararlanmamız gerekir.

12. Bu Hadisin Bazı Müfessirlere Göre Yorumu:

‘Bazı’ kaydını koymamız, bu hadisi ‘tefsirinde kullanan müfessirler’i anlatmak içindir.

Öncelikle tam anlamıyla ilk tefsir olan Taberî (ö.310/923) “*Ehl-i Kitab’ın hepsi bir değildir. Onlardan geceleri Allah’ın âyetlerini okuyup duran secdeye kapanan bir topluluk vardır*” âyetinin tefsirinde, “Yüce Allah’ın Kitab’ı ve Allah Elçisi’nin (s) sünnetine uyan kimselerin özelliği olarak geçen ‘istikâmet’ kelimesini, bu hadisin başında geçen “*Allah’ın çizdiği sınırlara dikkat eden*” tamlamasıyla açıklamaktadır.¹³²

Sa’lebî (ö.427/1035) ve Hazîn (ö.741/1341) tefsirinde, ‘Emr-i bi’l-maruf nehy-i ani’l-münker’ bağlamındaki âyetlerin yorumunda kaydedilir.¹³³

Begavî (ö.516/1122) “*Kendilerine açık belgeler geldikten sonra dağılan ve ayrı-
lığa düşenler gibi olmayın. Onlar için büyük bir azap vardır*” âyetinin tefsirinde kullanır.¹³⁴

Kurtubî (ö.671/1273) Kur’an-ı Kerim’i hadislerle tefsir eden İbn Kesîr (ö.774/1373), Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) ve İbn Aşûr (ö.1973) *İçinizden yalnızca zalimlere erişmekle kalmayacak olan bir fitneden de korunun!* âyetinin tefsirinde¹³⁵ değerlendirirler.

---

¹³² Âli-İmrân, 3/113; Taberî, İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’an*, A. M. Şakir, 2000, VII/124. (Dipnot sayısının artmaması için, ilgili ayet numarası tefsirden önce verilecektir.)

¹³³ Âli-İmrân, 3/104, 110; Maide, 5/63; Sa’lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisabûrî, *el-Keşf ve’l-beyân fi tefsiri’l-Kur’an*, thk. Ebû Muhammed b. Aşûr, Beyrut, 2004, III/123; IV/86; Hazîn, Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi, *Lübabü’t-Te’vil fi Meani’t-Tenzil*, thk. Abdüsselam M. Ali Şahin, Beyrut, 1995, I/281.

¹³⁴ Âli-İmrân, 3/105; Begavî, Hüseyin b. Mesud, *Mealimü’t-Tenzil*, thk. M. Abdullah Nemr, Riyad, 1993, II/86.

¹³⁵ Enfal, 8/25; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. H. Semir el-Buhârî, Riyad, 2003, VII/391-392; İbn Kesîr, İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Riyad, 1999, IV/39; İbn Aşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed et-Tunusi, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, Beyrut, 2000, IX/71-72.

İbn Receb (ö.795/1393) Fatiha'nın tefsirinde 'Allah'ın koyduğu sınırlar' kavramı içinde ele alır.¹³⁶ Hadisin ilk cümlesi, Allah'ın koyduğu sınırların geçilmemesini istemektedir ki hadisteki birinci grup insanların sıfatı budur.

M. Sadık er-Rafiî (ö.1937) bu hadisin yorumunda şöyle demektedir: Bizimle denizde yolculuk yapanlar, kendilerini 'yenilikçi' olarak adlandırıyorlar. Gruplarını fikir hürriyeti, ilerencilik, yeniden yapılanma gibi sıfatlarla niteleyip, her biri kendi alanında, din, ahlak ve edep gemimizi, baltadan bedel olarak kalemleleriyle deliyorlar. Toplumsal hayatta istediklerini yapacaklarını sanıyor, istedikleri gibi hareket ediyorlar. Felsefe ve medenilikten birtakım bahane ve gerekçelerle kafasızlığa yöneliyorlar. Bilmiyorlar ki toplum gemisinde kural, başkası değil; sonucun ne olduğudur.¹³⁷

Yazır (ö.1942) gemi misalinden hareketle psiko-sosyal bir yorum yapar: "Geminin dibini delmeye uğraşan bir kişinin eylemi, öyle bir boğulma olayı meydana getirir ki, bu fitne yalnızca onu delenleri ve onlara yardım edenleri değil, hiç haberi olmayanlara varıncaya kadar, hepsini kapsayan bir felaket olarak ortaya çıkar. Hatta bu işten hiç haberdar olmayanlar, hazırlıksız yakalanacaklarından dolayı, daha zararlı çıkarlar. Böyle umumi fitnelere meydan vermemek için, işin başından itibaren iyi korunmak, muhtemel gelişmelere karşı önceden tedbirli olmak, ictimaî hadislerde kontrolü elde tutmak, o gemide bulunanların hepsine farz-ı kifâyedir. Fakat gemiyi delene mani olalım derken bütün gemidekileri harekete geçirmek ve karışıklık çıkarıp, geminin dengesini bozarak, onun devrilmesine meydan vermemek de gerekir. Öncelikle farz-ı kifâye görevi yüklenen görevliler bu işi farz-ı ayn kabul etmelidirler. Mesela geminin kaptanı ve tayfaları yani "İyiliği emretmek ve kötülüğü önlemekle görevli yönetici kadro" görevini tam yapacaktır. İkincisi, herkesin kendi kendini toplumsal görevlerini yapıp yapmamaktan hesaba çekmesidir. Üçüncüsü, umumî gelişmelerin ve gidişatın akışından gaflet etmemek, gidişatı dikkatle izlemek ve gelişmelerin seyrine zamanında müdahale ederek, olaylara yön vermek ve hiçbir zaman kontrolden çıkmasına izin vermemek gerekir. Bu ise her müminin kendi nefsinde Allah ve Rasûlü için itaat ve gereğini yapmayı icabeti gerektirir."¹³⁸

Görüldüğü gibi, adı geçen müfessirlerin bu hadisi gündeme getirdikleri âyetlerin bağlamı 'Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker' prensibinin oluşturduğu "hayra motor, şerre fren olmak" kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu

¹³⁶ İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, *Tefsir*, thk. Tarık b. Avazullah b. Muhammed, Riyad, 2001, I/82.

¹³⁷ M. Sadık er-Rafiî, *Vahyü'l-Kalem*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. 2000, III/5.

¹³⁸ *Enfal*, 8/25; Yazır, H. Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul, 1979, IV/2388.

görev gereği gibi yerine getirilmeyip toplum gemisinin delinmesine izin verildiğinde, delinmesine sebep olan, ses çıkarmayan ve gemiyi delen gruplar cezayı hak etmektedirler. Türkçe’de bu durum “Kurunun yanında yaş da yanar”¹³⁹ atasözüyle dile getirilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Ferd hadis olarak bilinen bu haber, hadis ve hadis dışı kaynaklarda geçmektedir. Gazetecilik&habercilikte kullanılan soruları hadis metnine sorduk ve şu geri bildirimlere ulaştık:

1-Bu hadis, iki sahâbî yönetici tarafından hutbede söylenmiştir. Hz. Ömer’in hutbesinde Hz. Peygamber’e gönderme olmadığından ‘mevkuf’ hadis olarak kabul edilir. Nu’mân b. Beşîr tarafından rivayet, güvenilir hadis imamlarının eserlerine almalarına rağmen ferd olduğu için şâhîde ihtiyaç hissetmektedir. İki bir arada düşünüldüğünde, hükmen merfu bir hadis haline gelmektedir.

2-Metinlerde geçen cümleler, temsilî bir anlatımın bir şekilde ifadesidir. Toplumda Allah’ın sınırlarına dikkat eden ve etmeyen kimselerle, toplum fertleri ve yöneticinin konumu bu anlatım içinde yerini almaktadır. Halk ve yöneticinin sorumluluklarını yerine getirmemesi durumda herkes cezalanmış olacaktır.

3-Bu temsilin yönetim merkezleri Medine ve Kûfe’de verildiği belgelerle ortaya konmaktadır.

4-Allah Elçisi’nin (s) hicret sonrasında söylemiş olacağı düşünülmeyle birlikte, Hz. Ömer’in H. 23 yılında, Nu’mân b. Beşîr’in ise H. 60 yılında söylediği anlaşılmaktadır.

5-Allah Elçisi (s) ve Hz. Ömer’in nasıl söyledikleri konusunda veri bulunamazken Nu’mân b. Beşîr’in elini kulağına götürerek işitmiş olduğuna vurgu yaptığı görülmektedir.

6-Özellikle yönetici konumunda olan bu kişiler, toplum gemisinin kaptanı olarak, toplum düzeninin bozulmaması için toplum gemisinde birlikte yolculuk yapanlara İslam’ın genel prensiplerinden biri olan “emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker” görevini, hatırlatmışlardır. Hadisin yer aldığı kitapların konu başlıkları ve tefsirlerdeki âyetlerin bağlamı da bu prensiptir.

---

¹³⁹ *Türk Atasözleri*, II/289.

7-Hadis, ferd olarak gelmesine rağmen, İbn Mübârek, Humeydî, Buhârî ve Tirmizî tarafından sahih kabul edilmiş; II./III. yüzyıl hadis kaynakları dışındaki eserlerde de rivayet edilmiştir.

8-Her yüzyılın insanı yetiştiği kültür, yaşadığı tarih ve bulunduğu coğrafyanın etkisinde kalır. Cüneyd-i Bağdadî'nin (ö.298/911) farklı bir bağlamda söylediği 'Suyun rengi, kabın rengidir'¹⁴⁰ sözünü böyle anlamak mümkündür. Bu yüzden bu hadisin geçmişte -mesela şerhlerde- algılanış şekli sorgulanmamış; sadece tesbit yapılmaya çalışılmıştır.

Elmalî'nin (ö.1942) yaptığı psiko-sosyal yorum ise, yöneticiden yönetilene ve yönetime, kişiden topluma ve toplumdan kişiye, hangi katmanda olursa olsun Allah ve Elçisi'nin hayat veren buyruklarına boyun eğmeğe dikkat çekmektedir. Bize göre, en kapsamlı yorum Yazır tarafından yapılmıştır.

İnsan sosyal bir varlıktır. Çağımızda özgürlüğün çizgileri tartışılırken, kişisel özgürlüğün nereye kadar olduğu sorusunun cevabında toplum gemisinin delinmesine meydan vermeyecek tedbirlerin alınması, halk adına yöneticilere düşmektedir.

KAYNAKLAR:

- Abdülhak b. Seyfeddin Dihlevî, *Mukaddimetü fi Usûli'l-Hadis*, thk. Selman el-Hüseynî el-Nedvî, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 1986.
- Abdullah b. Zübeyr, Humeydî, *Müsned*, thk. H. Azamî, Beyrut, 1988.
- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdurrahman, *Müsned*, thk. S. Samerraî, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1987.
- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, İstanbul, 2011.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, 2010.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Musa el-Hanefi, *Umdetü'l-Kari şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, [t.y.]
- Başaran, İ. Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1996.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikolojisi*, İstanbul, [t.y.]
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Mealimü't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah Nemr, Daru Taybe, Riyad, 1993.
- Beydaba, *Kelile ve Dimne*, çev. İbnü'l-Mukaffa, Kahire, 1937.

---

¹⁴⁰ İbn Arabî, Muhyiddin, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, Mısır, t.y. III/16.

- Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- ....., *Şuabu'l-İman*, thk. A. Abdulhamid Hamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- Browne, Cristopher, *Gazetecinin El Kitabı*, çev. Öykü Coşkun, MediaCat, Ankara, 2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, Ebû Abdullah, *Tarihü'l-Kebir*, Dairetü'l- Meârifî'l-Osmanîyye, Haydarabad, [t.y.]
- ....., *Sahih*, İstanbul, 1992.
- ....., *Tarihü'l-Evsat*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, Dârü'l-Va'y, Haleb, Kahire, 1977.
- Bülbül, Rıdvan A. *Yazılı Anlatım ve Yazı Türleri*, Nobel, Ankara, 2000.
- Câhız, Ebû Osman, Amr b. Bahr b. Mahbub Kinani Leysi, *el-Beyân ve't-Tebyin*, Mektebetü Hilal, Beyrut, 1423.
- ....., *Resailü'l-Edebiyye*, Beyrut, 1423.
- Ebû Davud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Beyrut, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin el-Türkî, Dârü'l-Ma'rife, 1999.
- Ebû Hayyan, Ali b. Muhammed b. Abbas, *el-Besâir ve'z-Zehâir*, thk. Vedat Kadı, Dâru Sadır, Beyrut, 1988.
- Ebü'ş-Şeyh, Ebû Muhammed, Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan Ensari İsfahanî, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-Hadisi'n-Nebevi*, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, Dârü's-Selefiyye, Bombay, 1987.
- Emir es-San'anî, *Tavzihi'l-efkâr li-meani Tenkihi'l-enzar*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1366/1947.
- Erul, Bünyamin*, İslam Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri, **DİA**, Ankara, 2004. s. 100, 108.
- Görmez, M. Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Ankara, 2000.
- Hatiboğlu, İbrahim, *Nu'man b. Beşîr*, DİA, İstanbul, 2007.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah, *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis*, thk. Muazzam Hüseyin, Daru'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1977.
- Hâkim et-Tirmizî, *el-Emsâl mine'l-kitâb ve's-sünne*, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiye, Beyrut, 1989.
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Cafer b. Muhammed b. Sehl Samerrî, *Mesaviü'l-Ahlâk ve Mezmumeha*, thk. Mustafa b. Ebü'n-Nasr el-Şelebi, Mektebetü's-Sevad, Cidde, 1992.
- Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Dârü'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 2002.
- Hazîn, Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi, *Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil*, thk. Abdüsselam M. Ali Şahin, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Hinnaî, Ebu'l-Kasım, Hüseyin b. Muammed b. İbrahim el- Dımaşkî, *el-Hmaiyyat*, thk. Halid Rızk Muhammed, Edvau's-Selef, y.y. 2007.

- Itr, Nureddin, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *el-İkdü'l-Ferid*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye, Mısır, [t.y.]
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Müesseseti't-Tarihi'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- İbn Battal el-Kurtubî, Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik *Şerhu Sahih-i Buhârî*, Haz. Ebû Temim Yasir b. İbrâhim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, [t.y.], Haydarabad, 1952.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd; *el-Emru bi'l-Maruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, thk. Salah b. İyaz, Mektebetü Gurabai'l-Eseriyye, Suudi Arabistan, 1997.
- İbn Hacer el-Askalânî, Nüzhetü'n-Nazar Fi Tavdihi Nuhbeti'l-Fiker Fî Mustalahi Ehli'l-Eser, thk. A. b. Dayfullah el-Rahilî, Riyad, 1422.
- ....., *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahih-i'l-Buhârî*, M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Meşahiru Ulemai'l-Emsâr*, thk. Merzuk Ali İbrahim, Daru'l-Vefa, Mansure, 1991.
- ....., *Kitâbü's-Sikât*, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad, 1973.
- ....., *Sahihu İbn-i Hibbân el-Müsnedu's Sahih ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2012.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *İlamü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-âlemin*, thk. Muhammed Abdusselam İbrahim, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida, İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Daru Taybe, Riyad, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyunü'l-Ahbar*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418.
- ....., *Edebü'l-Kâtib*, thk. Muhammed el-Dâli, Beyrut, [t.y.]
- İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, [t.y.]
- İbn Mencuye, *Ricâlu Sahihi Müslim*, thk. Abdullah Leysî, Beyrut, 1987.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî, *Tefsir*, thk. Tarık b. Avazullah b. Muhammed, Dârü'l-Âsime, Riyad, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr, Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbni's-Salâh Ulumü'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Dımaşk, Dârü'l-Fıkr, 1986.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, İbn Teymiyye, *Hisbe*, thk. Ali b. Nayif el-Şuhud, y.y. 2007.
- İbn Yunus, Abdurrahman b. Ahmed b. Abdila'la Sadefî, *Târîhu İbn Yunus*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Salih, *Tarihü's-Sikat*, Dârü'l-Bâz, 1984.
- İslamoğlu, Mustafa, Kur'an Neslinin İnşası İçin Pasif İyiden Aktif İyiye, Denge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kandemir, M. Yaşar, Şa'bi, Âmir b. Şerâhîl, DİA, Ankara, 2010.
- Karataş, Mustafa “Hadisleri Yeniden Anlamak”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 6, s. 101-138.
- Kastalanî, Ebu'l Abbas, Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdi'l-Melik el-Mısırî, *İrşadü's-Sarî li-Şerh-i Sahihi'l-Buhârî*, Haz. M. F. Abdalbaki, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, Mısır, 1323.
- Kelabazî, *Ricâlu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Leysî, Beyrut, 1987.
- Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustatrefe li-Beyâni Meşhuri Kütübî's-Sünne*, thk. M. Muntasır b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 2000.
- ....., *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-Mustatrefe)*, çev. Y. Özbek, İstanbul, 1994.
- Kırbaçoğlu, M. H. *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1993.
- Komisyon, *Türk Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul, 1971.
- Kurtubî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. H. Semir el-Buhârî, Daru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- Küçük, Raşid, 'Abdullah b. Mübârek', *DİA*, İstanbul, 1988.
- Leknevî, Abdülhay b. Muhammed, er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil, thk. Abdülfetah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1968.
- Mizzî, Ebü'l-Haccac, Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemal fi Esmai'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
- Mübârekfurî, Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmiü't-Tirmizî*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Münzirî, Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavî, *et-Tergib ve't-terhib*, thk. İ. Şemseddin, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, I-IV, 1417.
- Naim, Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1976.
- Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Muri, *Riyazü's-Salihîn*, thk. M.Yasin el-Fahl, Daru İbn Kesir, Dımaşk-Beyrut, 2007.
- Özer, Leyla, *Liseler İçin Psikoloji*, Ankara, 1992.
- Polat, Selahattin, 'Ferd', *DİA*, Ankara, 1995.
- Rafî, M. Sadık, *Vahyü'l-Kalem*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, y. y. 2000.

- Râmeihürmüzî, *el-Emsâlü'l-hadis*, Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman, thk. Ahmed Abdülfettah Temmam, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1988.
- Sa'lebî, Ebû İshak, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisaburî, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ebû Muhammed b. Aşûr, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2004.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Büldâniyyât*, thk. Hüsam b. Muhammed el-Kattan, Dârü'l-Ata, Riyad, 2001.
- Suyûtî, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryabî, Daru Taybe, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, 1959.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1994.
- ....., *Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Daru'l-Harameyn, Kahire, 1415.
- ....., *er-Ravzü'd-Dani İle'l-Mu'cemi's-Sagir li't-Taberânî*, thk. Muhammed Şükur Mahmûd Emrir, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.
- Taberî, Ebû Cafer, Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, A. M. Şakir, Risale, 2000.
- Tahir el-Cezairî, *Tevcihü'n-Nazar ila Usuli'l-Eser*, thk. A. Ebû Gudde, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Haleb, 1995.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- Tokgöz, Oya, *Temel Gazetecilik*, İmge, Ankara, 1994.
- Uğur, M. Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1992.
- Uğur, Mucteba, 'A'meş', *DİA*, Ankara, 1991.
- Yahya b. Hüseyin eş-Şecerî, *Kitâbu'l-Emâlî*, derleyen, Muhyiddin b. Ahmed b. Ali b. Velid el-Kureşî, thk. Muhammed Hasen İsmail, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Yatkın, Nihat, *Hadisi Anlamada Yöntem*, İstanbul, İfav, 2013.
- Yazır, H. Elmalı, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İstanbul, 2013.
- Zehebî, Ebû Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Risâle, 1985.
- Zeyveli, Hikmet, *Kuran ve Sünnet Üzerine (Makaleler)*, Ankara, 1996.